

Monograafia Eesti ja Soome suhetest

Heino Arumäe. Eesti ja Soome. Sõjast sõjani. Tallinn: Argo, 656 lk.

Küllo Arjakas*

■ 2018. aastal nägi trükivalgust enam-vähem tavapärane hulk uusi ajalookirjanduse teoseid. Siiski näib, et rubriik „Eesti ja poliitika“ jääb seekord kaunis lühikeseks. Esmapilgul tuleb meelde Toomas Karjahäarmi ja Ago Pajuri kahasse kirjutatud kaheköiteline „Konstantin Päts. Poliitiline biograafia“, Mari-Leen Tamme-la doktoritöö „Isikulooline perspektiiv Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos 1920–1940“ ning Eero Medijaineni „Raudse eesriide lõimed. Propaganda, avalik arvamus ja Baltikum 1939–1944“. Uuemast ajaloost võiks märkida vaid kahte ülevaadet: artiklite kogumik „Eestimaa Rahvarinne 30“ (koostaja Kostel Gerndorf) ja Küllo Arjakase „Kaks tormi. Sakalamaa Rahvarinne. Viljandimaa aastatel 1987–1992“. Loomulikult mahub siia ritta veel dr. Heino Arumäe kirjutatud igati kapitaalne, 656-leheküljeline monograafia „Eesti ja Soome. Sõjast sõjani“. Tuna selle numbri trükkimineku ajaks on see raamat Tallinna Linnaarhiivi poolt esitatud Eesti ajalookirjanduse 2018 peapremia üheks nominendiks.

Teose esitlus toimus läinud aasta 3. oktoobril Tallinnas Viru keskuse Rahva Raamatus. Ülevaate autor, meie ajalooteaduse *grand old man* oli just mõni nädal varem, 21. augustil 2018 tähistanud oma 90. sünnipäeva. Esitlusel demonstreeris vanameister jätkuvalt igati head vormi, vastates algul Argo kirjutuse juhi Andres Adamsoni küsimustele ja seejärel rohkem kui kolmveerand tundi üritusest osavõtnute pärimistele.

Uurijana on Arumäe pikalt keskendunud eeskätt Eesti ajaloo pöördelistele aegadele, perioodidele 1918–1920 ja 1939–1940. Tema teine peamine uurimisteema on olnud olenevalt riigikorrast kas „kodanliku Eesti“ või siis Eesti Vabariigi 1920.–1930. aastate välispoliitika. Mitmed tema uuritud sündmused ja arengud on

otseselt seostunud meie põhjanaabritega ning leidnud teatavat käsitlemist Arumäe arvukates kirjatöodes. Tunduvalt põhjalikumalt on ta arutlenud Soome välispoliitiliste suundumuste üle raamatus „Võitlus Balti Liidu loomise ümber 1919–1925“ (Tallinn, 1983) ja tema koostatud on mahukas allikapublikatsioon „Eesti ja Soome suhted 1920–1925. Dokumentide kogumik“ (Tallinn, 1997).

Võib arvata, et Heino Arumäe on Soome vastu tundnud sümpaatiat aastakümneid. Isiklikult on ta alates 1980.–1990. aastate vahetusest heades suhetes Soome õpetlase prof. Seppo Zetterbergi ja prof. Kalervo Hoviga. Küllap on Eesti-Soome suhete laiahaardelise käsitluse kirjutamine olnud talle pikaajaline kutsumus.

Autor nendib sissejuhatuses üldteada tõika: kui võrrelda Eesti ja Soome ajaloolaste saavutusi oma maa ajaloo tundmaõppimisel, siis langeb vaeakauss soomlaste kasuks. Soome on riigina Eestist suurem ja jõukam, ajaloo uurimisega tegelevaid asutusi ja organisatsioone on põhjanaabritel arvukamalt. Mitmed Soome uurijad on viljakalt uurinud ka Eesti ajalugu. Meie saavutused põhjanaabrite ajaloo mõtestamisel ja uurimistulemuste tutvustamisel jäävad tagasihoidlikuks. See teadmine aga ehk innustas ja isegi julgustas Heino Arumäed koostama ülevaate kahe riigi suhetest, mis loodetavasti äratab Soomes mõne kirjutuse huvi.

Avapeatükk käsitleb Soome ja Eesti erinevaid stardipositsioone omariikluse eel. Autor heidab üldistava pilgu Soome vanemale ajaloolle, nentides, et ajalooline saatus on soomlastele olnud mõneti soodsam kui eestlastele. Seesama erinev ajalookogemus on aga tagantjärele avaldanud mõju Eesti-Soome suhetele. Nii kirjeldab autor kõigepealt Soome ajaloolise arengu eripära üldpeatükis. Siin on erialainimese jaoks vähe sellist, mida varasemast ei teaks, ent tavalugejale on sissejuhatava raamistusena kirjutatud peatükk asjakohane.

Kui pikaleveninud Esimese maailmasõja ootamatu käik lõi eeldused uute riikide tekkeks, kujunes Soome stardipositsioon meist soodsamaks: neil oli oma parlament, senati vormis toimiv valitsus, oma seadusandlus ja kohtusüsteem, oma raha ja eelarve, väljakujunenud poliitiliste parteide süsteem jne. Koos sellega oli välja kujunenud pädev ametnikkond. Arumäe rõhutab ühe soomlaste eelisena veel kõrge haridustasemega, võõrkeeli valdava ja rahvusvahelise suhtlemise kogemusega aadelkonda – nemad olid *omad* ja nad osalesid aktiivselt iseseisva riigi rajamisel. Teadupärast olid Eestis baltisakslas-test aadelkonna eesmärgid hoopis teistsugused.

* Küllo Arjakas (1959), MA, Tallinna Linnaarhiivi juhataja, Tolli t. 6, 10133 Tallinn, Küllo.Arjakas@gmail.com

Siit esitab Heino Arumäe rea küsimusi: missuguseks kujunesid tekkinud uute riikide omavahelised suhted ja kuidas nad asetuisid üldisse rahvusvahelisse konteksti? Mis ühendas ja mis lahutas kaht hõimuriiki? Kuidas nad suutsid murrangulistes oludes end kehtestada? Mismoodi võideldi välja rahvusvaheline tunnustus 1920. aastate algul, kui uutesse väikeriikidesse suhtuti pahatüht umbusu ja mõnikord isegi selge mõistmatusega? Kelles nähti liitlasi ja kelles vastaseid? Millisteks kujunesid kahes riigis poliitilised arengud 1930. aastate lõpul? Miks Soome, Eesti ja Läti kujunesid 1939. aastal suurriikide kauplemisobjektiks? Eesti kaotas Hitleri ja Stalini kokkulepete tulemusena iseseisvuse, ent kuidas suutis Soome Teise maailmasõja ajal raskete inimohvrite hinnaga säilitada riikluse?

Iga peatüki tagaplaanina jälgib autor üldist rahvusvahelist olukorda, mille taustal rullub lahti huvipakkuv lugu Eesti ja Soome suhetest, ent laiemalt võttes Põhjamaade ja Balti riikide välispoliitikat kahe maailmasõja vahel ning suurriikide poliitikat. Arumäe asetabki sageli kirjeldatava sündmustiku kõigepealt laiemasse raami. Näiteks Balti liidu loomise püüetega sõlmiti mujalgi regionaalseid julgeolekupakte, juba 1919. aastal algasid läbirääkimised tihedama koostöö nimel Tšehhoslovakkia, Rumeenia, Kreeka ja Jugoslaavia vahel. Järgnevalt Tšehhoslovakkia, Jugoslaavia ja Rumeenia vahel sõlmitud lepingutega loodi Väikeliit ehk Väike *Entente*, sihiasetusega kõigepealt Ungari, aga ka Bulgaaria vastu.

Autor jälgib kahe maa suhteid tähtsamate ajaloooperioidide lõikes. Vaatluse all on olukord Vabadussõja ajal, suhted 1920. aastatel ning suure majanduskriisi ajal, see, kuidas sattusid Eesti ja Soome uude rahvusvahelisse olukorda, ning sõjaeelse kriisi kajastused mõlemas riigis. Viimane suurem peatükk käsitleb pikemalt Eestit ja Soomet Teise maailmasõja algusperioodil, üsnagi lühidalt aga jõuab käsitlus Soome osas novembrisse 1944.

Monograafia lõpuosas leidub pikem arutlus. Nii mõtiskleb autor 1930. aastate Eesti välispoliitiliste valikute ja orientatsiooni üle. Siin-seal kumab tänaselgi päeval meid vaevav valus küsimus: kas Eesti Vabariigi juhtkond oleks kuidagi saanud vältida meie riiki Teises maailmasõjas tabanud saatust? Nii avaldab raamatu lõpupeatükis igati auväärse eas dr. Arumäe mõningaid laiemaid mõtteid Eesti ajaloo sõlmprobleemidest, mis osalt seonduvad Eesti-Soome üldteemaga.

Autor toob esile 23. juunil 1940 ajalehes Noorte Hääl avaldatud president Konstantin

Pätsi võidupühapöördumise. Läkitus ilmus Andrei Ždanovi isiklikul loal, jäädes presidendi viimaseks vabast tahtest sündinud pöördumiseks oma rahva poole. Keskne sõnum kõlab nii: „Kõige suurem, mida meie oleme võinud luua, on Eesti riik. Temale kuulub meie kõige palavam armastus, meie ustavus, meie töö ja meie elu.“

Arumäe nendib: president pidas raskes olukorras kõige tähtsamaks rõhutada eestlaste *oma riigi* olulisust rahva ajaloolise saatuse kujunemisel. President kinnitas, et Eesti riik vastab kogu rahva huvidele. Usk paremasse tulevikku on meid kandnud läbi heade ja halbade aegade ning kannab ka edaspidi. Nii rõhutab Arumäe läkituse põhisõnumit – saagu, mis saab, aga eestlased ei tohi kunagi unustada omariikluse aadet ning just seda tuleb pidada Konstantin Pätsi tõeliseks testamendiks.

Arumäe jätkab: aastakümneid kestnud vaidlused pöördeliste ajaloosündmuste üle on jõudnud tänasesse päeva, vaidlused kajastuvad nii ajaloolaste uurimustes kui ka mitut masti kirjameeste arvamustes. Demokraatlikus ühiskonnas on arvamuste paljusus loomulik, ajaloosündmustele ongi alati rohkem kui üks vaatenurk. Viited pluralistlikule ajalookäsitlusele on vähemalt teatud piirini põhjendatud, aga teine lugu on allikmaterjalide ühepoolse kasutamise, põhjendamata kuulduste ning väljamõeldiste faktide pähe esitamise. Arumäe arvates on süüdistused president Pätsi aadressil võtnud nüüdseks kohati müütilise mõõtme.

Vaidluste üheks keskseks küsimuseks on sügisel 1939 relvastatud vastupanu võimalus Moskvast esitatud nõudmistele. Arumäe arutleb sellegi üle laiemalt. Ta toob välja rea teese äärmiselt raske valiku asjus, märkides, et juba kevadsuvel 1939 kujunes Balti riikide rahvusvaheline olukord kriitiliseks. Ohtlik polnud üksnes Hitleri ja Stalini kokkulepe, vaid ka mõni kuu varem Moskvast alanud läbirääkimised võimaliku Briti-Prantsuse-Nõukogude sõjalis-poliitilise koostöölepingu sõlmimiseks, kus Eesti oli üks kauplemise objekte ja kus samuti kaubeldi „meist üle“, Eesti valitsuselt arvamust küsimata.

Arumäe arvates olid Moskva strateegilised jm. huvid Balti riikides nii suured, et baaside nõue polnud sügisel 1939 mitte mingisuguste abinõudega välditav. Mittenõustumise korral oluaks sõjaline kallaletung paratamatu. Arumäe arvab: levinud väide, et Soome võitles ja säilitas tänu sellele iseseisvuse, ei ole Eesti puhul kohaldatav, sest sõjalise vastupanu korral oluaks üsna kiire lüüasaamine ja okupatsioon vältimatu. Jällegi tagantjärele antud soovitus – et Eesti juhtkond pidanuks aja võitmiseks Moskvast

läbirääkimistega venitama – polnud samuti teostatav. Eesti vallutamiseks koostatud Nõukogude relvajõudude juhtkonna operatiivkavades nähti ette operatsiooni alguseks 29. september.

Arumäe jätkab arutlust: Eesti poliitiline ja sõjaline juhtkond arvestasid reaaloalusid, püüdsid vältida sõjast tingitud kaotusi ning nõustusid baaside lepinguga. Kuigi see leping riivas Eesti suveräniteeti, polnud tegemist veel riigi okupeerimisega. Rahvas kiitis valitsuse poliitika enamasti heaks, kuid oluks valmis juhtkonna teistsuguse otsuse korral kodumaad relva jõul kaitsma. Levinud arvamus, et relvastatud vastupanu järel saanuks Eesti rahvademokraatliku riigi staatuse, on vastuolus NSV Liidu juhtkonna taotlustega. Strateegiliste kaalutluste kõrval oli Stalini-Molotovi eesmärgiks endise tsaariimpeeriumi piiride taastamine. Vastupanu oleks Moskva esialgsed plaanid küll segi paisanud, kuid sõjajärgse okupeeritud Eesti puhul oleksid need ilmselt realiseerunud.

Siit teeb raamatu autor tervikliku järelduse: väide, et vastupanust loobumine sügisel 1939 kinnitab eestlastele omast orjameelsust või rahvustunde puudumist, on meelevaldne. Valitud käitumisjoont võib pidada hoopis tõendiks eestlastele omasest tasakaalukusest ja kriitilisest mõttelaadist, nn. kaine talupojamõistuse ilminguks. 1941. aasta suvesõda ja sõjajärgne visa metsavendlus kõnelevad selget keelt eestlaste vastupanutahtest. Arumäe lisab, et igati autoriteetsed Soome ajaloolased Max Jakobson, Seppo Myllyniemi jt. on tõsiasju arvestanud ja kinnitanud, et sügisel 1939 puudus Eestil reaalne võimalus olulise vastupanu osutamiseks.

Ning mis jääb veel silma? Paljudel meist on oma lemmikväljendid, mida märkamatult sageli kasutame. Heino Arumäe kirjatöodes ja esinemistes tuleb tihti ette sõna „mõistagi“. Eesti-Soome raamatus esineb see väljend koguni 183 korda. Mõistagi on seda liiga palju. Raamatu käsikirja vaatas toimetajapilguga üle suurte kogemustega Ivika Arumäe ja keeleteoimetajana Piret Ruustal – neile ehk võinuks see seik silma jääda.